

CORPUS

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΝ

ΑΚΕΝΑΤΩΝ

Ο Μονοθεϊστής Φαραώ

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΣΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΡΩΜΑΪΚΗ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

ΠΟΥΕΜΠΛΟ ΜΠΟΝΙΤΟ
ΤΟ «ΚΛΕΙΔΙ» ΣΤΑ ΜΥΣΤΙΚΑ
ΤΩΝ ΙΝΔΙΑΝΩΝ ΑΝΑΣΑΖΙ

ΚΟΤΤΑΒΟΣ
ΕΝΑ ΑΡΧΑΙΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ
ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

ΦΑΝΑΓΟΡΕΙΑ
Η ΠΟΛΗ ΤΟΥ ΦΑΝΑΓΟΡΑ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΡΥΘΜΟΙ
ΣΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΔΟΚΙΜΙΟΓΡΑΦΙΑ

«Η ΚΟΜΗ ΤΗΣ ΒΕΡΕΝΙΚΗΣ»

Δυο βασίλισσες, ένας Πτολεμαίος και ο «Διάβολος»

«Εκείνος που των ουρανών τ' αμέτρητα είδε φώτα
και ξέρει πότε θ' ανατείλουν και θα δύσουν,
πώς σκοτεινιάζει η φολερή λάμψη του γρήγορου ήλιου,
πώς χάνονται οι αστερισμοί και βγαίνουν άλλοι,
πώς η Σελήνη πάει κρυφά προς το βουνό του Λάτιμου
όταν η αγάπη από τα ύψη την καλεί στη γη,
αυτός, ο Κόνων, μ' είδε στον αιθέρα, μες στη νύχτα,
πλεξούδα απ' τα ξανθά μαλλιά της Βερενίκης,
να λάμπω! Σ' όλους τους θεούς εκείνη μ' είχε τάξει
τείνοντας ικετευτικά τα ωραία της χέρια,
τότε που ο άντρας της απ' τον υμέναιο ξαναμμένος,
έφρευε προς των Ασσυρίων τη γη, να την κουρσέψει.
Και τότε σ' όλους τους θεούς, για χάρη του αδελφού σου,
μ' έκανες τάμα με πολλές θυσίες ταύρων,
για να' ρθει πίσω γρήγορα, και την Ασία να υποτάξει.
Κι ήρθε κι ανξήθησαν οι χώρες της Αιγύπτου,
όλα έγιναν! Και στον ναό των θεών εγώ δοσμένη,
καινούργιο χάρισμα, το τάξιμο εκπληρώνω.
Χωρίς να θέλω απ' τα μαλλιά σου, ρήγισα, έχω φύγει,
χωρίς να θέλω, στο κεφάλι σου όρκο παίρνω,
(αχ, να πεθάνει όποιος σ' εκείνο ψεύτικο όρκο κάνει),
στο μέταλλο όμως ποιος μπορεί ν' αντισταθεί;
Οι άλλες οι πλεξούδες οι αδερφές μου κλαίγαν και μ' αναζητούσαν,
όταν του Αιθίοπα Μέμνονα το αδέρφι,
με φτερούγες που πάλλονταν ωθώντας τον αέρα,
ήρθε μετέωρο, τ' άλογο της Αρσινόης!
Με παίρνει και μέσ' απ' του αιθέρα τις σκιές πετώντας
ψηλά με φέρνει και στις θεάς τα γόνατα αλαφρά μ' αφήνει.
Ναι, η Αφροδίτη του Ζεφύριου άκρου τ' άλογο είχε στείλει
(που είχε στ' ακροθαλάσσι του Κανώπου τον ναό της)
για να μην είναι στου ουρανού του ορθού τα μύρια φώτα
μόνο τ' ολόχρυσο στεφάνι της Αριάδνης,
αλλά κ' εγώ πάνω απ' τα ύψη αυτά να λαμπυρίζω,
δώρο ιερό απ' το ξανθό σου το κεφάλι.
Υγρή απ' τη δροσο στα παλάτια των θεών ως μπαίνω, αστέρι
καινούργιο με τ' αρχαία μαζί με βάζει τ' άστρα,
και της Παρθένας και του Λιόντα τ' άγριου γειτονεύω
τόρα τα φώτα, με της Καλλιστώς κοντά τ' αστέρια
και προς τη δύση στρέφομαι οδηγός του οκνού Βοώτη
που αργά πολύ βυθίζεται στον Ωκεανό.
Μα κι αν τη νύχτα ανάερα πόδια των θεών μ' αγγίζω,
κι αν το πρωί η λευκή Τηθύς με ξαναπαίρνει,
(Ραμνούσια κόρη, όσα θα πω χωρίς θυμό ας τ' ακούσεις,
δεν θα την κρύψω την αλήθεια εγώ από φόβο,
όχι, και τ' άλλα τ' άστρα ολόγυρά μου ας ψιθυρίζουν
για να μην πω όσα σκέπτομαι και θέλω),
δεν χαιρόμαι τόσο γι' αυτά όσο πιζρή είν' η θλίψη
που είμαι μακριά από το κεφάλι της κυρίας μου.
Μα όταν εσύ, βασίλισσα, κοιτάζοντας τ' αστέρια
λατρεία στην Αφροδίτη θα προσφέρεις με λαμπάδες
και με σπονδές μυρωδικών για με που ήμουν δική σου,
χωρίς φειδώ τα δώρα σου να' ναι παρακαλώ.
Τι θέλω εγώ στους ουρανούς; Μαλλί της Βερενίκης πάλι ας γίνω,
και ο Ωρίων ας πάει να λάμπει πλάι στον Υδροχόο».

Καλλιμάχου, Βερενίκης Κόμη
(Μετάφραση: Στυλιανός Αλεξίου)

Δύο τρόποι υπάρχουν για ν' «αγγίξει» κανείς το παρελθόν. Ο ένας, είναι να ενσώζει ως σκαπανέας στο «σώμα» της γης και να ανασύρει όσα οι αιώνες φύλαξαν με στοργή και αγάπη. Ο άλλος, έμπνευσή μας εξάλλου σε τούτο εδώ το πόνημα, είναι να πάρει ένα τηλεσκόπιο και να το στρέψει προς τις εσχατιές του Σύμπαντος, μακριά στο απώτερο παρελθόν του, εκατοντάδες εκατομμύρια έτη φωτός, εκεί όπου «ο Θεός εδημιούργησε τον κόσμο όχι εν χρόνω, αλλά μαζί με τον χρόνο». Εκεί, ανάμεσα στα άλλα αστέρια του Βόρειου Ημισφαιρίου θα διακρίνει να μεσουρανεί (κατά τον μήνα Μάιο) η «Κόμη της Βερενίκης», μια μικρή ομάδα αστεριών κοντά στον αστερισμό του Λέοντα, του Βούτη και της Μεγάλης Αρκτού. Ο αστερισμός της «Κόμης της Βερενίκης», που καταγράφηκε από τον Δανό αστρονόμο Tycho Brahe τον 17ο αιώνα, από την Αρχαιότητα ήδη έχει συνδεθεί με έναν γοητευτικό μύθο. Η Βερενίκη Β' ήταν κόρη του διοικητή της πτολεμαϊκής επαρχίας της Κυρηναίης Μάγα Α' και της Απάμης (κόρης του βασιλιά της Συρίας Αντίοχου Α'). Μικρό κορίτσι ακόμη, μνηστεύθηκε στο πλαίσιο των δυναστικών γάμων της εποχής (3ος αιώνας π.Χ.) τον διάδοχο Πτολεμαίο Γ'. Ομως η Απάμη, μετά τον θάνατο του άνδρα της Μάγα, διέλυσε τη μνηστεία και δεν επέτρεψε τον γάμο της κόρης της Βερενίκης με τον Πτολεμαίο Γ', γιο του Πτολεμαίου Β' του Φιλάδελφου, αλλά την έδωσε στον ετεροθαλή αδελφό του βασιλιά της Μακεδονίας Αντίγονου Γονατά, Δημήτριο τον «Καλό». Αποτέλεσμα αυτού του γάμου ήταν να περάσει η Κυρηναϊκή για ένα βραχύ διάστημα στη μακεδονική σφαίρα επιρροής. Ο Πτολεμαίος Β' (280-246 π.Χ.), παρότι ενοχλήθηκε βλέποντας την κίνηση αυτή της Απάμης, δεν επενέβη για να προστατεύσει τα συμφέροντα του γιου του και του βασιλείου, διότι μια επέμβαση θα οδηγούσε σε μια ανεπιθύμητη σύγκρουση με τη Μακεδονία του Αντίγονου Γονατά. Τα πράγματα όμως άλλαξαν με τον θάνατο του Πτολεμαίου Β' και με την ανάρρηση στον θρόνο της Αιγύπτου του Πτολεμαίου Γ' (246-221 π.Χ.), του επονομαζόμενου «Ευεργέτη», γνωστού για τις στρατιωτικές του ικανότητες. Αυτός ήλθε σε συνεννόηση με την πρώην μνηστή του Βερενίκη, η οποία, φιλοδοξώντας να γίνει βασίλισσα, έβαλε να δολοφονήσουν τον άνδρα της Δημήτριο - αυτός φαίνεται πως είχε ερωτικές σχέσης με τη «νεαρή» μητέρα της Απάμη - και παντρεύθηκε τον Πτολεμαίο Γ'. Ετσι, η Κυρηναϊκή ενώθηκε με την Αίγυπτο.

Χρυσό (ΑΥ) οξτάδραχμο Πτολεμαίου Γ' στο όνομα της Βερενίκης Β', μετά το 241 π.Χ.

Βάρος 27,84 γρ. Νομισματοκοπείο Αλεξάνδρειας.

[SNG Copenhagen 169 / Σβορώνος 1113]

(CNG Coins / Freeman & Sear / NAC, 1-2 Dec. 1998)

Εμπροσθότυπος: Προτομή της Βερενίκης Β', σιζύγιου του Πτολεμαίου Γ', με διάδημα, πέπλο και περιδέραιο που ατενίζει προς τα δεξιά. Διακρίνεται κύκλος σφαιριδίων. Αυτή η άξια θαυμασμού πεπλοφόρος νεανική γυναικεία μορφή αποτελεί, περισσότερο βέβαια για την ομορφιά της παρά για την ποιότητα της σφραγιστολογίας, ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά πορτραίτα του 3ου αιώνα π.Χ.

Οπισθότυπος: ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΒΕΡΕΝΙΚΗΣ. Κέρας Αμάλθειας γεμάτο καρπούς και διακοσμημένο με ταινίες.

Χρυσό (ΑΥ) τετράδραχμο Πτολεμαίου Β' - Πτολεμαίου Γ' Ευεργέτη, 270/60-240 π.Χ.

Βάρος 13,82 γρ. Νομισματοκοπείο Αλεξάνδρειας.

[BMC Ptolemaic Kings pg. 40,3 / Σβορώνος 618]

(CNG / Greek Coins)

Εμπροσθότυπος: ΑΔΕΛΦΩΝ. Συζευγμένες προτομές του Πτολεμαίου Β' και της Αρσινόης Β', ατενίζουν προς τα δεξιά, με βασιλικά διαδήματα στα μαλλιά και με ιμάτιο τυλιγμένο γύρω από τον λαιμό. Πίσω από τα δύο κεφάλια χαράχθηκε μια ασπίδα. Η σύνθεση των συζευγμένων κεφαλών ή προτομών είναι ένας νεωτερισμός που εγκαινιάσθηκε κατά τη βασιλεία του Πτολεμαίου Β' του Φιλάδελφου και συνεχίσθηκε από τους διαδόχους του. Ο Πτολεμαίος Β' νυμφεύθηκε την αδελφή του Αρσινόη Β', μια κίνηση σύμφωνη με την αιγυπτιακή φαραωνική παράδοση, που σόκαρε όμως την ελληνική ευαισθησία.

Οπισθότυπος: ΘΕΩΝ. Συζευγμένες προτομές του ιδρυτή της δυναστείας Πτολεμαίου Α' του Σωτήρος και της Βερενίκης Α' προς τα δεξιά, με βασιλικά διαδήματα και με ιμάτιο τυλιγμένο γύρω από τον λαιμό.

Δεν πέρασε πολύς καιρός από τον γάμο τους και ο Πτολεμαίος αναγκάσθηκε να φύγει σε εκστρατεία στη Συρία, κατά τον λεγόμενο Γ' Συριακό πόλεμο (246-241 π.Χ.) για να προστατεύσει τα βασιλικά δικαιώματα της αδελφής του, επίσης Βερενίκης. Αυτήν τη Βερενίκη (κόρη του Πτολεμαίου Β' του Φιλάδελφου και της Αρσινόης Β') είχε νυμφευθεί ο βασιλιάς της Συρίας Αντίοχος Β' ο «Θεός», χωρίζοντας την προηγούμενη σύζυγό του Λαοδίκη, σύμφωνα με όσα όριζε η συνθήκη ειρήνης του 253 π.Χ., που τεμαίτιζε τον Β' Συριακό πόλεμο ανάμεσα στις εμπόλεμες Αίγυπτο και Συρία (όρος ο οποίος με διπλωματική δεξιοότητα είχε τεθεί από τον Πτολεμαίο Β'). Όταν όμως πέθανε ο Αντίοχος Β' (το 246 π.Χ.), η Λαοδίκη, υποστηριζόμενη από τους Μακεδόνες, και ύστερα από αυλικές ραδιουργίες φυλάκισε τη Βερενίκη και τον μικρό γιο της, ενώ λίγο αργότερα τους δολοφόνησε και τους δύο, επιχειρώντας έτσι να εξασφαλίσει τον θρόνο για τον δικό της γιο, Σέλευκο. Η επέμβαση του Πτολεμαίου Γ' (ο πατέρας του είχε και αυτός πεθάνει λίγους μήνες πριν) ήταν άμεση κηρύσσοντας τον πόλεμο στη Συρία (Γ' Συριακός πόλεμος ή «πόλεμος της Λαοδίκης»). Η σύζυγός του Βερενίκη Β' (του Βάγα), την ημέρα που έφεινε ο βασιλιάς, ορκίσθηκε, σύμφωνα με την παράδοση, να κόψει τα ωραία της μακριά μαλλιά αν εκείνος γύριζε νικητής από την εκστρατεία στη Συρία. Ο Πτολεμαίος, μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, κατέλαβε ένα μεγάλο τμήμα της Αυτοκρατορίας των Σελευκιδών, έργο το οποίο οφειλόταν στις εξαιρετικές στρατιωτικές του ικανότητες, αλλά και στην υπακοή που έδειξαν στο πρόσωπό του οι ντόπιοι πληθυσμοί που είχαν ταχθεί με το μέρος της βασίλισσας Βερενίκης (του Πτολεμαίου Β'), τον θάνατο της οποίας ο αδελφός της Πτολεμαίος Γ' κέρδησε μυστικό. Μια επανάσταση όμως που ξέσπασε αιφνιδώς στην Αίγυπτο υποχρέωσε τον βασιλιά να επιστρέψει εορταστικά στο βασιλείο του (το 245 π.Χ.), όπου τον υποδέχθηκαν με τιμές για τη νικηφόρα εκστρατεία του. Η γυναίκα του Βερενίκη Β', τηρώντας τον όρο της, έκοψε, όπως λέγεται, την πλεξούδα της και την τοποθέτησε στον ναό της Αφροδίτης στο Ζεφύριο, απ' όπου τη μετέφερε η θεά με ένα φτερωτό αερο-άνεμο

Αργυρό (AR) δεκάδραχμο Πτολεμαίου Β' στο όνομα της Αρσινόης Β', 270-240 π.Χ.

Βάρος 35,220 γρ. Νομισματοκοπείο Αλεξάνδρειας.

[Troxell, ANSMN 28 (1983) pp.35ff.]

(ANS/1974.26.801)

Εμπροσθότυπος: Κεφαλή Αρσινόης Β' προς τα δεξιά, με κέρατα Δία Αμμωνα, πέπλο και διάδημα κάτω από τη στεφάνη. Πίσω από τη μορφή διακρίνεται λωτός στην άκρη ενός σκήπτρου. Σύμβολο Σ, κάτω αριστερά στο πεδίο. Διακρίνεται επίσης κύκλος σφαιριδίων.

Οπισθότυπος: ΑΡΣΙΝΟΗΣ ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ. Διπλό κέρατα Αμάλθειας γεμάτο με καρπούς διακοσμημένο με ταινίες. Διακρίνεται κύκλος σφαιριδίων.

Αργυρό (AR) τετράδραχμο Πτολεμαίου Γ' του Ευεργέτη, 246-221 π.Χ.

Βάρος 12,77 γρ. Νομισματοκοπείο Ταρσού.

[Σβορώνος 911α]

(Frank Kovacs/ID: 3910)

Εμπροσθότυπος: Πορτραίτο του Πτολεμαίου Γ' του Ευεργέτη με διάδημα.

Οπισθότυπος: ΣΩΤΗΡΟΣ. Αετός πάνω σε κεραινό.

στους ουρανοί. Η πράξη αυτή συγκίνησε τον λαό, αν και όχι τον Πτολεμαίο, ο οποίος δυσαρεστήθηκε πολύ όταν αντίκρισε τη γυναίκα του με τη μαλλιά της κομμένα. Τον έξαλλο βασιλιά ανέλαβε να «μαλακώσει» ο αστρονόμος του παλατιού και διπλωμάτης Κόνων ο Σάμιος, ο οποίος, δείχνοντας τον ουρανό, είτε πως η κόμη της βασίλισσας μεταμορφώθηκε από τους θεούς σε αστερισμό, γνωστό έκτοτε ως «Κόμη ή Πλόκαμος της Βερενίκης». Μάλιστα, ο ελεγκτικός ποιητής Καλλίμαχος ο Κυρρηναίος έγραψε ένα ποίημα με αυτόν τον τίτλο (βλ. παραπάνω). Εκεί ψηλά στον ουρανό «η Βερενίκη ζει ανάμεσα μας», όπως γράφει ο Γ. Γραμματιζάκης, «στα μικρά ή στα μεγάλα της καθημερινότητας, στη σιωπή της νύκτας ή λουσιμένη στο πρωινό φως, ικανή να αγαπηθεί ή να την αγνοήσουν, να την αγριέξουν μερικοί με τριφρότητα και οι πολλοί να περάσουν αδιάφοροι στην παρουσία της. Είναι αυτό που ήθελε επί αιώνες η Βερενίκη, καθώς από τον αστερισμό του Λέοντος και της Μεγάλης Αρκτού έλαιγε για τα πάθη τα δικά της και τα ανθρωπείνα, μέρος πάντοτε της Γης και μάρτυρας των υπέρλαμπρων εκρήξεων που κάποτε εγέννησαν τον έρωτα και τη ζωή» («Η Κόμη της Βερενίκης», σελ. 25).

Ο Πτολεμαίος ο Ευεργέτης γύρισε από τη Συρία φέρνοντας μαζί του πολλά λάφυρα και έχοντας εδραιώσει την εξουσία του στη Φοινίκη και στην Κοίλη (Νότια) Συρία. Όμως, με την αποχώρησή του, οι περισσότερες κτήσεις στη Συρία ανακτήθηκαν από τον γιο της Λαοδίκης Σέλευκο Β', ο οποίος γι' αυτόν τον λόγο ονομάστηκε «Καλλίνικος» (242 π.Χ.). Η νικηφόρα προέλαση του Σέλευκου Β' σταμάτησε ύστερα από την πρόταση ειρήνης του Πτολεμαίου Γ', αλλά και διότι ο Σελευκίδης βασιλιάς επιθυμούσε να οργανώσει μια εκστρατεία εναντίον των επαναστατημένων ανατολικών επαρχιών της Βακτρίας και της Ινδίας (βλ. Corpus 22, σελ. 16). Ετσι, το 241 π.Χ. συμφωνήθηκε μια δεκαετής ειρήνη που σήμανε το τέλος του Γ' Συριακού πολέμου. Σύμφωνα με την ειρήνη αυτή, οι Πτολεμαίοι διατήρησαν τις κτήσεις τους στη Μικρά Ασία, στο Αιγαίο και στην Κοίλη Συρία. Ο έλεγχος αυτών των περιοχών είχε μεγάλη γεωστρατηγική και οικονομική σημασία για το κράτος των Πτολεμαίων. Η Αίγυπτος ήταν μια πλούσια χώρα (σύμφωνα με τον Απλιανό, προοίμιο 10, ο Πτολεμαίος Β' είχε στο θησαυροφυλάκιό του 840.000 τάλαντα, με ετήσιο εισόδημα 14.800 αργυρά τάλαντα, Ιερώνυμος, Προς Δανιήλ, XI, 5), όμως τα περισσότερα έσοδά της προέρχονταν από τις εξωτερικές της κτήσεις και το θαλάσσιο εμπόριο. Επίσης, δεν ήταν διόλου αυτάρκης σε πρώτες ύλες, ιδίως δε σε μέταλλα, τα οποία έφτανε να

εισάγει (χαλκό από την Κύπρο, χρυσό από τη Νουβία, ξυλεία για την ναυπήγηση του ισχυρού της στόλου από τη Συρία, την Κιλικία, την Λυκία και την Κύπρο). Εξουσιάζοντας επίσης, κατά τον 3ο αιώνα π.Χ., ολόκληρη την ανατολική λεκάνη της Μεσογείου και τα λιμάνια της Συρο-παλαιστίνης είχε θέσει υπό τον άμεσο έλεγχο της τις εμπορικές οδούς προς την Αραβία και τις Ινδίες. Ετσι, δεν είναι τυχαίο το ότι η Αίγυπτος εισήλθε σε μια παρακμιακή τροχιά από τη στιγμή που απώλεσε τις εξωτερικές της κτήσεις (πρώτα από τους Σελευκίδες και μετά από τους Ρωμαίους). Αυτή η εξωτερική πολιτική έφερε πολλές φορές τους Πτολεμαίους αντιμέτωπους με τους βασιλείς της αυτοκρατορίας των Σελευκιδών καθώς και με τους Μακεδόνες. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και ο Γ' Συριακός Πόλεμος, που εξάπλωσε ο Πτολεμαίος ο Ευεργέτης κατά των Σελευκιδών. Οι τελευταίοι είχαν κάθε λόγο να αντιδράσουν στην πολιτική αυτή των βασιλέων της Αιγύπτου, δεδομένου ότι η κατοχή από τους Πτολεμαίους των παράλιων περιοχών της Ανατολικής Μεσογείου τους απέκοπτε καθιστώντας αδύνατη τη δημιουργία ισχυρού στόλου. Οι καλές σχέσεις της Αιγύπτου με τα ελληνικά κράτη, υποβάλλοντας αγώνες κατά της Μακεδονίας, και με τα ελληνικά βασίλεια της Μικράς Ασίας, βοηθώντας τα να διατηρηθούν ανεξάρτητα από την Αυτοκρατορία των Σελευκιδών, ήταν ο κύριος άξονας της πτολεμαϊκής εξωτερικής πολιτικής για πολλά χρόνια.

Η άφιξη των Ελλήνων στην Αίγυπτο μετασημάτισε και τον τρόπο λειτουργίας της αιγυπτιακής οικονομίας, αφενός διότι οι Πτολεμαίοι μονάρχες λειτούργησαν απόλυτα μονοπωλιακά σε ό,τι αφορούσε τα κύρια παραγόμενα προϊόντα (όπως η παραγωγή φυτικού λαδιού και σταριού), και αφετέρου διότι σταδιακά εισέφεραν στη χώρα άφθονα νομίσματα (κυρίως χρυσές εκδόσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου), γεγονός εντελώς νέο αφού μέχρι τότε οι Αιγύπτιοι ελάχιστα χρησιμοποιούσαν στις συναλλαγές τους το χρήμα (δεν υπήρχαν βέβαια αιγυπτιακά νομίσματα). Οι φόροι επίσης που εισέπρατταν από τις εξωτερικές τους κτήσεις, αλλά και τα διάφορα μεταλλεία, ορυχεία, λατομεία, που είχαν στην κατοχή τους (τα οποία είτε τα εκμεταλλεύονταν άμεσα, είτε τα εκμίσθωναν) οδήγησαν σε μια απότομη οικονομική άνθηση, τέτοια ώστε να διαδοθεί η άποψη ότι «οι Πτολεμαίοι κολυμπούσαν στο χρυσάφι». Εξάλλου, δεδομένου ότι η Αίγυπτος έφτανε να εισάγει όλο το ασημί της, υιοθετήσε στις περισσότερες τρεχουσες συναλλαγές της το μέταλλο, το οποίο ήταν διαθέσιμο στις περιοχές που ήλεγχαν οι Πτολεμαίοι. Για τις ανάγκες αυτές ολόκληρες νομισματικές σειρές κόπηκαν όχι μόνο στο νομισματοκοπείο της Αλεξάνδρειας, αλλά και των πτολεμαϊκών κτήσεων: της Κυρηνής, της Φοινίκης, της Μικράς Ασίας και της Κύπρου. Όμως, και κατά τη διάρκεια των εκστρατειών τόσο του Πτολεμαίου Α' όσο και του Πτολεμαίου Γ', κυκλοφόρησαν αρκετές νομισματικές σειρές στην Ελλάδα.

Οι νομισματικές κοπές που έθεσε σε κυκλοφορία ο Πτολεμαίος Γ'

Χρυσό (AV) πεντάδραχμο του Πτολεμαίου Γ' του Ευεργέτη στο όνομα της αδελφής του Βερενίκης, Γ' Συριακός πόλεμος, 246-241 π.Χ. (μεταθανάτια κοπή, 246-245 π.Χ.).

Βάρος 21,39 γρ. Νομισματοκοπείο Αντιόχειας (?).
[Σβορώνος 973, πιν. 29, 3 / Βοστώνη MFA 2278 / Hazzard, pp. 5-6]
(CNG/Freeman & Sear/NAC, 30 Nov. - 1 Dec. 1999)

Εμπροσθότυπος: Προτομή της Βερενίκης, αδελφής του Πτολεμαίου Γ' και συζύγου του Αντιόχου Β', βασιλέως της Συρίας (προς τα δεξιά). Φορά πέπλο, διάδημα και μακρύ περιδέραιο. Τα μαλλιά της τυλιγμένα σε πλοκάμους. Κύκλος σφαιριδίων. Η βασίλισσα της Συρίας παρουσιάζεται σε προχωρημένη ηλικία, όπως φαίνεται από την απόδοση του λαιμού της.

Οπισθότυπος: ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΒΕΡΕΝΙΚΗΣ. Κέρας Αμάλθειας, γεμάτο με καρπούς και φρούτα, πλαισιωμένο από δύο άστρα και στολισμένο με ταινίες. Κάτω μονόγραμμα Ε. Διακρίνεται κύκλος σφαιριδίων.

και η γυναίκα του Βερενίκη Β' εντάσσονται στην πτολεμαϊκή νομισματοκοπία που εγκαταστάθηκε από τον ιδρυτή της ελληνικής δυναστείας στην Αίγυπτο, Πτολεμαίο Α' τον Σωτήρα, ο οποίος συχνά απεικονίζεται αγόμη και στις αργυρές εκδόσεις των διαδόχων του. Η προσωπογραφία υπήρξε το κύριο χαρακτηριστικό της πτολεμαϊκής νομισματοκοπίας (όπως και των Σελευκιδών) και οι Πτολεμαίοι θεωρούνται πρωτοπόροι στη δημιουργία του νομισματικού πορτραίτου (αρχής γενομένης από τον Πτολεμαίο Α', τον πρώτο που απεικόνισε τον εαυτό του σε νόμισμα). Ζωντανό και νεκρό (θεοποιημένοι) βασιλείς και βασίλισσες εμφανίζονται σε χρυσά νομίσματα (οκτάδραχμα) από την εποχή του βασιλέως Πτολεμαίου Β' του Φιλάδελφου, που απεικονίζουν τις συζευγμένες προτομές του ίδιου και της συζύγου του Αρσινόης στον εμπρο-

Χάλκινο (AE-46) νόμισμα του Πτολεμαίου Β' Φιλάδελφου, 285-246 π.Χ.

Βάρος 76,080 γρ. Νομισματοκοπείο Αλεξάνδρειας.

[Σβορώνος 412]
(ANS/1944.100.75944)

Εμπροσθότυπος: Κεφαλή Διός Αμμωνα προς τα δεξιά, με κέρατα κριού, φροντάς διάδημα διακοσμημένο με κάλυκα άνθους στην πρόσοψη. Διακρίνεται κύκλος σφαιριδίων.

Οπισθότυπος: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ. Αετός προς τα αριστερά, με ανοιχτές τις φτερούγες, πατά σε κερανό και κοιτάζει προς τα πίσω. Κύκλος σφαιριδίων.

Αργυρό (AR) πεντάδραχμο του Πτολεμαίου Γ' του Ευεργέτη στο όνομα της αδελφής του Βερενίκης, Γ' Συριακός πόλεμος, 246-241 π.Χ. (μεταθανάτια κοπή, 246-245 π.Χ.).

Βάρος 19,260 γρ. Νομισματοκοπείο Αντιόχειας (?). (βρέθηκε στο Δέλα της Αιγύπτου).

[Newell, NNM 33 (1927) no. 2 / Σβορώνος 989 - Hazzard]
(ANS/1967.152.626)

Εμπροσθότυπος: Προτομή της Βερενίκης, αδελφής του Πτολεμαίου Γ' και συζύγου του Αντιόχου Β' βασιλέως της Συρίας (προς τα δεξιά). Φορά πέπλο, διάδημα και περιδέραιο. Τα μαλλιά της είναι τυλιγμένα σε πλοκάμους. Κύκλος σφαιριδίων.

Οπισθότυπος: ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΒΕΡΕΝΙΚΗΣ. Κέρας Αμάλθειας, γεμάτο με καρπούς και φρούτα, πλαισιωμένο από δύο κωνικές καλύπτρες και στολισμένο με ταινίες. Κύκλος σφαιριδίων.

σθότυπο και των γονέων τους, Πτολεμαίου Α' και Βερενίκης Α' στον οπισθότυπο (με την επιγραφή «ΘΕΩΝ»). Ένα άλλο ασυνήθιστο χαρακτηριστικό της πτολεμαϊκής νομισματοκοπίας είναι η υιοθέτηση, ήδη από την εποχή του Πτολεμαίου Α', του ελαφρότερου ροδιακού και αργότερα του φοινικικού μετρικού συστήματος, αντί του βαρύτερου αττικού που χρησιμοποιούσαν οι περισσότεροι Έλληνες (μια αλλαγή που υποστηρίχθηκε ότι έγινε λόγω των αυξημένων εμπορικών σχέσεων των Πτολεμαίων με τη Φοινίκη και την Καρχηδόνα, αλλά κυρίως για να επωφεληθεί το βασιλικό ταμείο από τη διαφορά της υποτίμησης του κρατικού νομίσματος σε συνδυασμό με την απαγόρευση της κυκλοφορίας των ξένων νομισμάτων στην Αίγυπτο, την ισοτιμία των οποίων όριζαν κατά βούληση οι ίδιοι οι βασιλείς).

Χάλκινο (AE-43) νόμισμα του Πτολεμαίου Γ' του Ευεργέτη, 246-221 π.Χ.

Βάρος 68,87 γρ. Νομισματοκοπείο Αλεξάνδρειας.

[Σβορώνος 964/SNG Copenhagen 171-172]
(CNG/Freeman & Sear/NAC, 1-2 Dec. 1998)

Εμπροσθότυπος: Κεφαλή Διός Αμμωνα προς τα δεξιά, με κέρατα κριού, φροντάς διάδημα διακοσμημένο με κάλυκα άνθους στην πρόσοψη. Κύκλος σφαιριδίων.

Οπισθότυπος: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ. Αετός στέκεται προς τα αριστερά και πατά σε κερανό. Μονόγραμμα ανάμεσα στα πόδια του και κέρα Αμάλθειας εμπρός. Κύκλος σφαιριδίων.

Χάλκινο (ΑΕ-43) νόμισμα του Πτολεμαίου Γ' του Ευεργέτη, 246-221 π.Χ. Βάρος 67,08 γρ. Νομισματοκοπείο Αλεξάνδρειας. [Σβρόντος XXX, 12] (Malter Galleries/ Auction, April 15, 2000/ 243) Εμπροσθότυπος: Κεφαλή Διός Αμμωνα προς τα δεξιά, με κέρατα κριού, φροντάς διάδημα διακοσμημένο με κόλωνα άνθους στην πρόσοψη. Οπισθότυπος: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ. Αετός στέκεται προς τα αριστερά και πατά σε κεραινό. Μονόγραμμα ανάμεσα στα πόδια του και κέρως Αμάλθειας εμπρός. Κύκλος σφαιριδίων.

Χάλκινο (ΑΕ-21) νόμισμα του Πτολεμαίου Γ' του Ευεργέτη, 246-221 π.Χ. Βάρος 8,56 γρ. Νομισματοκοπείο Αλεξάνδρειας. (Malter Galleries/catalog/ammon40a) Εμπροσθότυπος: Κεφαλή Διός Αμμωνα προς τα δεξιά, με κέρατα κριού. Οπισθότυπος: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ. Αετός στέκεται προς τα αριστερά, με ανοικτές τις φτερούγες, και πατά σε κεραινό. Κέρως Αμάλθειας εμπρός. Διακρίνεται κύκλος σφαιριδίων.

Η χάραξη γυναικείων πορτραίτων, όπως αυτό της Αρσινόης Β' (σύζυγου και αδελφής του Φιλάδελφου) και της Βερενίκης Β' του Ευεργέτη, υπήρξε ένα ακόμη χαρακτηριστικό της πτολεμαϊκής νομισματοκοπίας. Η διαδομένη κεφαλή της βασίλισσας Βερενίκης Β' στον εμπροσθότυπο των χρυσών και αργυρών νομισμάτων της Αλεξάνδρειας ακολουθεί την εικονογραφία των μεταθανάτιων θεοποιημένων κορών της Αρσινόης, με ένα πέπλο να σκεπάζει τα περιφέρμα για την ομορφιά τους, κομμένα άγραφε (:), αλλά ταυτόχρονα «λάμπουν στον νυκτερινό ουρανό σαν αστέρια». Ωστόσο, το οξύ βλέμμα της βίαιης και φιλόδοξης Αρσινόης (δολοφόνησε τρεις γιους της!) η οποία εικονίζεται σε προχωρημένη ηλικία (βλ. αργυρό δεκάδραχμο) ερχεται σε έντονη αντίθεση με τη γαλήνια ομορφιά της νεανικής προσωπογραφίας της Βερενίκης (βλ. το σχετικό χρυσό οκτάδραχμο). Περισσότερο όμως από την ομορφιά των οκτάδραχμων της Βερενίκης μάς συγκινεί η μοίρα της, αλλά και η βαριά «κληρονομιά» της βασιλικής γενιάς της. Ο άντρας της ήταν γιος της Αρσινόης Α', την οποία δολοφόνησε η Αρσινόη Β', και γιος της ήταν ο Πτολεμαίος Δ' ο Φιλοπάτωρ, ο οποίος και σκότωσε τη μητέρα του (το 221 π.Χ.) για να ανέλθει εκείνος στον θρόνο, αφού η Βερενίκη επιχείρησε να αναλάβει η ίδια τη διακυβέρνηση του κράτους μετά τον θάνατο του άνδρα της.

Όμως, ο Πτολεμαίος Γ', εκτός από τις σειρές στο όνομα της γυναίκας του Βερενίκης Β', έθεσε σε κυκλοφορία, με βάση το αττικό μετρικό σύστημα, μια ασμένια και μια χρυσή νομισματική σειρά στο όνομα της νεκρής αδελφής του και χήρας του Αντίοχου Β', Βερενίκης (και οι δύο εκτελέστηκαν από τη Λαοδίη, βλ. παραπάνω). Ο Πτολεμαίος, βρισκόμενος, κατά τον Γ' Συριακό πόλεμο, στην Αντιόχεια για να υποστηρίξει τα δικαιώματα της αδελφής του, κράτησε μυστικό τον θάνατό της, με σκοπό να αποσπάσει πλούσια οικονομική βοήθεια από τους τοπικούς κυβερνήτες της αυτοκρατορίας των Σελευκιδών, δίδων για την ενίσχυση του στρατού του. Αυτό το τέχνασμα έδωσε τη δυνατότητα στον βασιλιά να συγκεντρώσει το υπέρογκο ποσό των 40.000 ταλάντων σε ασήμι (σύμφωνα με όσα αναφέρονται σε επιγραφές και παύρους). Με τα χρήματα αυτά ο Πτολεμαίος έκοψε τα νομίσματα που κυκλοφόρησαν βάσει του αττικού συστήματος και με την επιγραφή στον οπισθότυπο «ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΒΕΡΕΝΙΚΗΣ», φέροντας το κέρως της Αμάλθειας που στις αργυρές κοπές πλαισιώνεται από δύο κωνικές καλύπτρες, ενώ στις χρυσές συνήθως από δύο αστέρια στα ίδια σημεία. Τα σύμβολα αυτά υπαινίσσονται την αποθέωση της βασίλισσας, της οποίας το πνεύμα, όπως είχε συμβεί και με την Αρσινόη, ανιψώθηκε στον ουρανό από τους Διόσκουρους το βράδυ του θανάτου της. Όταν ο Πτολεμαίος πληροφο-

ρήθηκε ότι ξέσπασε επανάσταση στο βασίλειό του, απέσυρε τα στρατεύματά του και γύρισε στην Αίγυπτο. Τότε φαίνεται πως ο πτολεμαϊκός στρατός μετέφερε μαζί του στην Αίγυπτο νομίσματα της Βερενίκης (της αδελφής του βασιλιά), πολλά από τα οποία απαντώνται κυρίως στην περιοχή του Δέλτα. Το γεγονός αυτό δημιούργησε μια σύγχυση διότι όλοι πίστεψαν (Otto Morkholm, *The Early Hellenistic Coinage*, Cambridge 1991) πως πρόκειται για κοπές της Βερενίκης Β' του Βάγα, σύζυγου του Πτολεμαίου Γ'. Ωστόσο, σύμφωνα με μια νέα άποψη (R.A. Hazzard, *Ptolemaic Coins: An Introduction for Collectors*), η προσωπογραφία στα νομίσματα αυτά δεν θυμίζει διόλου την ομορφιά και τη γαλήνη της εικόνας της Βερενίκης Β', που παρουσιάζεται στις κοπές ιδίως του νομισματοκοπείου της Εφέσου (ελεγχόμενο από την Αίγυπτο) και, επιπλέον (το σημαντικότερο), οι Πτολεμαίοι είχαν εγκαταλείψει, όπως ελέχθη, ήδη από την εποχή του ιδρυτή της δυναστείας (310 π.Χ.) το αττικό σταθμιστικό σύστημα για τα νομίσματά τους. Φαίνεται πως ο Πτολεμαίος Γ', όσο καιρό έμεινε στη Συρία, έλαβε όλα τα απαραίτητα μέτρα για να μη υποψιασθεί κανείς τον θάνατο της αδελφής του: στα νομίσματα που έκοψε στο όνομά της ακολούθησε το αττικό σύστημα σαν να ήταν η βασίλισσα ακόμη στον θρόνο.

Εκτός όμως από τις χρυσές και τις αργυρές σειρές, ο Πτολεμαίος Γ', ακολουθώντας τη νομισματική παράδοση του πατέρα του, έκοψε για τις συναλλαγές στα όρια του πτολεμαϊκού βασιλείου μεγάλες ποσότητες χάλκινων νομισμάτων, με ονομαστική αξία ελάχιστα κατώτερη από την αξία του μετάλλου τους (οι χρυσές και οι αργυρές εκδόσεις κυκλοφόρησαν κυρίως στην Αλεξάνδρεια και στις εξωτερικές κτήσεις της Αιγύπτου). Στις κατηγορίες αυτής της χάλκινης νομισματοκοπίας χαραχθήκαν πάντα τα ίδια σχέδια: ο Αμμωνας Δίας στον εμπροσθότυπο και αετός (ή αετοί) πάνω σε κεραινό στον οπισθότυπο, ακολουθώντας εικονογραφικά τα αργυρά τετράδραχμα του Πτολεμαίου Α'. Το κύριο χαρακτηριστικό όμως αυτών των χάλκινων νομισμάτων, εκτός από το μεγάλο τους μέγεθος, ήταν η απεικόνιση του Διός με κέρατα κριού να φροντά από το κεφάλι του, γεγονός το οποίο στους επόμενους αιώνες οδήγησε τους Χριστιανούς να ταυτίσουν τον ελληνοαιγυπτιακό θεό με τον Σατανά!

Σημείωση: Τα νομίσματα που παρουσιάζονται προέρχονται από τις συλλογές των οίκων δημοπρασιών *Classical Numismatic Group*, *American Numismatic Society*, *Frank Kovacs* και *Malter Galleries*.

Δημήτριος Ν. Γαρουφαλής
Αρχαιολόγος - Δ/τής Σύνταξης